
Sprogbrug og misbrug – og andre kønsskifter

Af Henrik Galberg Jacobsen

Ordet *sprogbrug* er svært at komme udenom når man skal tale og skrive om sprog – og om sprogbrug. Det er derfor ikke så underligt at det tit bliver brugt her i Nyt fra Sprognævnet, fx i forbindelser som

den traditionelle sprogbrug
denne sprogbrug
almindelig nutidig sprogbrug
ens egen sprogbrug
en sprogbrug
sin sprogbrug
sprogbruget i de følgende eksempler.

For de fleste af os der skriver her i bladet, er den slags forbindelser ganske naturlige og har hidtil været helt uproblematisk. Og sådan har det utvivlsomt også været for mange af vores læsere. Men der er også nogle som har undret sig over vores måde at behandle ordet *sprogbrug* på. De synes hellere vi skulle skrive:

det traditionelle sprogbrug
dette sprogbrug
almindeligt nutidigt sprogbrug
ens eget sprogbrug
et sprogbrug
sit sprogbrug
sprogbruget i de følgende eksempler.

Sprogbrug har åbenbart problemer med sit køn. Hedder det *en sprogbrug* – *sprogbruget*, eller hedder det *et sprogbrug* – *sprogbruget*? Eller sagt lidt mere grammatisk: Er *sprogbrug* fælleskøn (*en sprogbrug*) eller intetkøn (*et sprogbrug*)?

Ligestilling mellem kønnene

Et ords køn kan man få besked om i Retskrivningsordbogen. Slår man op i den seneste udgave fra 1986, får man det svar at *sprogbrug* både kan være fælleskøn og intetkøn – at det altså er lige korrekt at tale om *en sprogbrug* og *et sprogbrug*.

Denne ligestilling er dog af ret ny dato. Går man blot ca. 50 år tilbage, var det stadig *en sprogbrug* der var det almindelige, mens *et sprogbrug* nok kunne forekomme, men kun var lidet brugt (Ordbog over det Danske Sprog, bind 21, 1943).

Siden da er det imidlertid blevet mere og mere almindeligt at tale om *et sprogbrug*. I 1975, da Dansk Sprognævn udtalte sig om hvad der var bedst, var udviklingen nået så langt at vi ganske vist anbefalede den hævdvundne mulighed, *en sprogbrug*, men samtidig slog fast at *et sprogbrug* ikke var nogen fejl (Dansk Sprognævns Årsberetning 1974/75, s. 15). Og da vi en halv snes år senere skulle udsende den nye Retskrivningsordbog, syntes vi altså at tiden var inde til helt at ligestille de to køn.

Men der er ikke meget der tyder på at udviklingen er slut, og at Retskrivningsordbogens ligestilling af kønnene skulle være det sidste ord i den sag. Blandt sprogfolk og grammatikere er *en sprog-*

brug og *sprogbrugen* ganske vist stadig eneherskende, men uden for vores kreds ser det ud til at *et sprogbrug* og *sprogbruget* vinder stadig stærkere frem. Måske vil vi om nogle år have den situation at det helt dominerende er *et sprogbrug*, mens *en sprogbrug* kun har overlevet i sprogfolkene fagsprog – på samme måde som det i dag kun er cirkusfolk der siger *en cirkus*, mens alle vi andre siger *et cirkus*.

Til den tid må vi sprogfolk så overveje om vi ikke skal gøre kønsskiftet med, i hvert fald når vi skriver til andre end hinanden. Det ville svare til det som mange af os allerede har gjort med flertalsformen af ordet *lyd*. Tidligere skelnede sprogfolk på den måde at de brugte den almindelige flertalsform *lyde* når de talte om fx skrig og skrål, trafikstøj, fuglesang og musik. Derimod brugte de formen *lyd* som flertalsform når de talte om lydene i sproget, fx i en sammenhæng som »Vokalerne i og y er begge snævre fortunge*lyd*«. De fleste har dog nu opgivet denne skelnen og bruger den almindelige flertalsform *lyde*, uanset hvad slags lyde det drejer sig om.

Misbrug

Nu er *sprogbrug* jo ikke det eneste ord der ender på *-brug*. Og heller ikke det eneste der har problemer med kønnet. Lignende problemer er der ved ord som *misbrug* og *genbrug*, der ligesom *sprogbrug* har valgfrihed mellem intetkøn og fælleskøn efter Retskrivningsordbogen.

Ordet *misbrug* har været med i de fleste danske retskrivningsordbøger siden 1872, og dér altid med sidestilling

af fælleskøn og intetkøn. Ordet er ligeledes med i Ordbog over det Danske Sprog (bind 14, 1933), der oplyser at det primært er fælleskøn, men at det »nu« – altså i 1933 – også kan være intetkøn. I Dansk Sprognævns samling af citater fra aviser og bøger mv. er der mange citater der viser ordet *misbrugs* køn, og heraf særlig mange der viser at *misbrug* er opfattet som et intetkønsord.

Sprognævnets materiale er vanskeligt at slutte sikkert fra på dette punkt, men man går næppe for vidt hvis man ser det som et udtryk for at brugen af intetkøn i hvert fald ikke er på tilbagemarsk. Materialet indeholder eksempler som *et groft misbrug, dette misbrug, et misbrug, misbruget*.

Ved sammensatte ord som *stofmisbrug* og *narkotikamisbrug* er billedet klarere. Her er intetkøn efter Sprognævnets samlinger at dømme enerådende. (Kan man overhovedet tale om »den voksende stofmisbrug«? – Jeg kan ikke). Og når det usammensatte ord *misbrug* bruges specielt om misbrug af stoffer, narkotika, medicin og spiritus, ser det tilsvarende ud til at det er almindeligst at behandle det som intetkøn.

Genbrug

Det yngre ord *genbrug* kan i dansk kun føres ca. 30 år tilbage, og kom først rigtig i brug i begyndelsen af 1970'erne. Ordet er altså for ungt til at det har kunnet komme med i Ordbog over det Danske Sprog, hvis sidste bind kom i 1956. Men i Dansk Sprognævns ordsamling er der mange eksempler på det. (Nogle af dem kan ses i Pia Riber Petersen: Nye ord i dansk 1955–75, 1984).

I de allerfleste tilfælde fremgår det ikke af eksemplerne i Sprognævnets samling hvad køn *genbrug* har. Som regel står ordet nemlig i såkaldt nøgen form uden kendeord eller endelse, fx »*Genbrug* er sagen i dag«, »Lovgivningen . . . skal fremme *genbrug* af alverdens ting og sager«.

Der er dog også citater der viser ordets køn, og af dem er der en pæn overvægt til fordel for intetkøn. Man kan her bemærke at der i Sprognævnets samling ikke er eksempler på forbindelser som »en *genbrug*« eller »et *genbrug*«, men at kønnet kun kommer til syne gennem endelsen i former som *genbrugen*, *genbruget*, *genbrugets*.

Til bage- og bordbrug

Sprogbrug, *misbrug* og *genbrug* hører til blandt de almindeligste af de ord der ender på *-brug*. Men derudover findes der masser af ord med *brug* som sidsteled. Foruden de allerede nævnte er der i Dansk Sprognævns samling ca. 60, hvoraf de allerfleste dog forekommer i citater der ikke viser noget om ordets køn. En stor del af ordene på *-brug* indgår således i mere eller mindre faste forbindelser som fx

margarine til bage- og bordbrug
kontaktlinser til døgnbrug
bleer til engangsbrug
fritidshuse til helårsbrug
buksedragt til udebrug, selskabsbrug
og sport.

Men i nogle tilfælde lader kønnet sig bestemme, og også her ser det ud til at intetkøn står stærkt. Det gælder især –

hvad der ikke er særlig overraskende – for »misbrugsord« som fx *hashbrug*, *narkotikabrug* og *stofbrug*. Blandt de ord der forekommer som fælleskøn træffer man – hvad der heller ikke er særlig overraskende – *ordbrug* og *skriftbrug*, dvs. ord der ligesom *sprogbrug* hører hjemme i sprogfolkenes fagsprog.

Forbrug og landbrug

Der er sandsynligvis flere grunde til at mange af de ord der ender på *-brug* (i betydningen 'anvendelse') har bevæget sig mere og mere væk fra fælleskøn og i retning af intetkøn.

Den vigtigste er nok at ordene på *-brug* hører til den gruppe afledninger der kaldes roddannelser, idet disse afledninger normalt er intetkøn. En roddannelse er et navneord der er dannet ud fra det tilsvarende udsagnsord uden at der er tilføjet nogen afledningsendelse, fx *et klemt* (til *at klemte*), *et løb* (til *at løbe*), *et stop* (til *at stoppe*).

En anden vigtig grund kan være afsmitning fra andre ord med *brug* som kun kan være intetkøn. Og særlig nærliggende er nok ordet *forbrug*, som jo især *misbrug* har en vis betydningsmæssig lighed med. Det kan i dag kun være intetkøn, *et forbrug* – *forbruget*, og sådan har det efter de officielle retskrivningsordbøger været i mere end 100 år. Men også *forbrug* har en fortid som tvekønnet. Allerede i 1923 kunne Ordbog over det Danske Sprog dog oplyse at fælleskøn af *forbrug* nu var lidet brugt i rigssproget. *Forbrug* er altså egentlig ikke et mere »ægte« intetkønsord end fx *sprogbrug* og *misbrug*, det har blot

været lidt tidligere på den med sit køns-
skifte end de andre ord.

Man kan heller ikke udelukke en vis
afsmitning fra det usammensatte intet-
kønsord *brug* ('landbrug, værk') og fra
sammensatte intetkønsord som fx *ager-
brug, dambrug, familiebrug, kollektiv-
brug, landbrug og skovbrug*.

- Og brug

Kønsskiftetendenserne ved ordene på
-brug hænger naturligvis også sammen
med at der ved selve det usammensatte
ord *brug* er en vis usikkerhed og bevæ-
gelse.

Når *brug* betyder 'landbrug' eller
'værk', er der som nævnt ingen tvivl –
så hedder det altid *et brug – bruget*.

Men når *brug* betyder 'anvendelse', er
der problemer med det. Her har fælles-
køn, ligesom ved fx *sprogbrug* og *mis-
brug*, været det almindelige, men efter-
hånden er intetkøn trængt frem, først
og fremmest efter forholdsordet *til*, fx
til dette brug, til eget brug. I Retskriv-
ningsordbogen fra 1986 er der sket en
delvis ligestilling mellem kønnene, så-
ledes at det i dag er lige korrekt at skri-
ve fx

en sådan brug
et sådant brug

den rette brug
det rette brug

til denne brug
til dette brug

til egen brug
til eget brug

til intern brug
til internt brug

ved almindelig brug
ved almindeligt brug.

På et enkelt punkt er de gamle kønsrol-
ler dog fastholdt, nemlig i bestemt form
ental. Her kan det efter Retskrivnings-
ordbogen stadig kun hedde *brugen*
(altså ikke *bruget*). Og i Sprognæv-
nets ordsamling er der heller ikke no-
gen eksempler på formen *bruget* i be-
tydningen 'anvendelsen'. Men det vil
ikke være overraskende om den – når
man ser på intetkøns succes i øvrigt –
snart begynder at føre sig frem i den fak-
tiske sprogbrug. Hvis det sker, vil det
være endnu et alvorligt slag mod fæl-
leskøns gamle dominans ved »brugs-
ordene« og endnu et skridt henimod et
fuldstændigt kønsskifte.

Henrik Galberg Jacobsen (f. 1944) er
amanuensis i Dansk Sprognævn.